

ЦЕНТРАЛЬНЕ БЮРО БІЖЕНЦІВ З УКРАЇНИ В ТАРНОВІ ТА ЙОГО ФІЛІЇ: ВИНИКНЕННЯ, СКЛАД, ДІЯЛЬНІСТЬ (1920–1922 рр.)

Національно-визвольні змагання в Україні у 1917–1921 рр. привели до багатьох змін у господарському, суспільно-політичному і культурному житті країни. Важливим негативним наслідком цих подій були значні переміщення населення всередині країни та еміграція українців за кордон. У результаті поразки польсько-українських військ у війні з більшовиками восени 1920 р. на територію Польщі були змушені перейти близько 27 000 військовослужбовців Армії УНР та близько 3 000 цивільних біженців. Відповідно до договору із польською владою, Армія УНР зберігала свою боєздатність і була інтернована в таборах у Каліші, Ланцуті, Пйотркуві-Трибунальським, Пікулічах, Вадовічах, Александруві-Куявським, Страдом'ю біля Ченстохови, Домб'ю біля Кракова та деяких інших місцях. Українська армія, зважаючи на зацікавленість польської влади у її боєздатності, отримувала стале фінансування і була забезпеченою необхідним мінімумом. Співробітники урядових установ УНР, що перейшли за Збруч разом із армійськими частинами, були розташовані в Тарнові та Ченстохові. Становище цивільних біженців дещо відрізнялося від становища військових: вони були менш організованими та значно гірше забезпеченими матеріально, оскільки їхнє утримання не входило у сферу інтересів польського уряду¹.

Фактично, наприкінці жовтня – на початку листопада 1920 р. перед урядом УНР постала нагальна проблема забезпечення побуту працівників українських міністерств і відомств, визначення їх юридичного статусу на чужині, а також налагодження відносин із органами місцевої влади. Організацією, яка у цей час виникла і тривалий період виконувала ці функції, стало Центральне бюро біженців з України в Тарнові (далі – ЦББ).

¹ A. Kolańczuk, *Częstochowa jako ośrodek życia oświatowo-kulturalnego emigrantów ukraińskich w latach 1920–1939*, Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Zeszyty Historyczne, z. 10 (2000) 111; R. Torzecki, *Federacja czy wspólna obrona niezależności. Piłsudski i Petlura w latach 1919–1923*, Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, nr. 3 (1996) 80; Н. Рева, Українське товариство допомоги емігрантам з України та їх родинам у Львові, Українознавство, 13 (2009) 43.

Діяльність ЦББ, яке було однією з перших допомогівих організацій української цивільної еміграції у Польщі, в історичній літературі майже не досліджена. Окремі історики, зокрема Я. Бруський, О. Вішка, М. Павленко, згадують Центральне бюро біженців з України в Тарнові у своїх дослідженнях з історії української політичної еміграції у Польщі². Р. Давидюк подає деякі відомості про роботу ЦББ у контексті вивчення громадсько-політичної діяльності А. Стрижевського, який певний час очолював філію ЦББ у Ченстохові³. Окремі відомості загального характеру про діяльність бюро знаходимо у монографії В. Пискун⁴. Водночас, досліджена нами джерельна база, що міститься у фондах 3323 “Бюро біженців з України в м. Тарнові, м. Тарнів (Польща)” та 3324 “Центральне бюро біженців з України, м. Тарнів (Польща)” Центрального Державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), дозволяє всебічно дослідити історію цієї організації.

У пропонованій науковій розвідці автор ставить за мету відтворити історію виникнення ЦББ та його філій, з’ясувати основні напрями їх діяльності, визначити кадровий склад цих організацій, проаналізувати яким чином ця організація впливала на життя українців-емігрантів у Польщі.

Створення Центрального бюро має свою передісторію. 27 листопада 1920 р. Рада народних міністрів УНР, заслухавши доповідь міністра І. Огієнка про становище евакуйованих із Кам’янця співробітників міністерств і відомств УНР, вирішила створити Комісію з розташування уряду УНР у такому складі: голова – міністр ісповідань

² J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków, 2000, 600 s.; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń, 2004, 752 s.; О. Вішка, *Українська політична еміграція у Польщі (1920–1939)* [Електронний ресурс] / Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]. Історичні науки, вип. 11 (2008) 47–57. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoai_2008_11_7.pdf. – Назва з екрана; М. Павленко, *Становище українських біженців у Польщі: їх підтримка польською владою, українством і міжнародною спільнотою (1921–1923)*, Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки: зб. наук. пр., К., 2000, вип. 9, с. 90–103; М. Павленко, *Допомога української громадськості Польщі біженцям з Великої України (1921–1923)*, Проблеми слов’язнознавства, вип. 51 (2000) 107–111.

³ Р. Давидюк, *Антон Стрижевський: життя українського політичного емігранта у II Речісполотій*, 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ, 1 (2012) 163–180; Р. Давидюк, *Залізничник з “вагону Директорії”*: штрихи біографії політемігранта Антона Стрижевського, Реабілітовані історією. Рівненська область, редкол. тому: співгол. М. П. Кривко, співгол. О. В. Губанов, відп. секретар А. А. Жив’юк [та ін.]; упоряд.: О. А. Білоконь, Р. П. Давидюк, А. А. Жив’юк (кер.) [та ін.], Рівне, 2013, кн. 3, с. 33–45.

⁴ В. Пискун, *Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття)*, К., 2006, 672 с.

М. Горбатюк, Центральне бюро біженців...

І. Огієнко, заступник голови – товариш міністра внутрішніх справ М. Литвицький, член комісії – керуючий міністерством пошт і телеграфів – І. Паливода. Тоді ж Рада народних міністрів (далі – РНМ) УНР доручила комісії розмістити в Тарнові близько 200 урядовців⁵. 3 грудня 1920 р. голова Комісії з розташування урядових установ УНР І. Огієнко призначив комендантом установ УНР у Тарнові Є. Галаневича⁶ та доручив йому здійснити розташування канцелярій міністерств УНР у приміщеннях місцевого готелю “Брістоль”⁷.

Утім, згадані вище особи виконували покладені на них обов’язки недовго. 6 грудня 1920 р. РНМ УНР на прохання І. Огієнка увільнила його від виконання обов’язків голови Комісії з розташування уряду УНР, а на новостворену посаду головного начальника евакуації і розташування урядових установ УНР призначила керуючого Міністерством пошт і телеграфів І. Паливоду⁸. Сама комісія, очевидно, *de facto* припинила своє існування, оскільки у подальшому в архівних документах не згадується.

7 грудня 1920 р. Є. Галаневич звернувся до І. Паливоди з проханням увільнити його від виконання обов’язків коменданта установ УНР у Тарнові, мотивуючи своє рішення завантаженістю за основним місцем роботи у Державній канцелярії УНР⁹. Разом зі звільненням Є. Галаневича зникла посада коменданта установ УНР. Цього ж 7 грудня 1920 р. *de facto* виникло Центральне бюро біженців з України в Тарнові, начальником якого І. Паливода призначив віце-директора департаменту земельної реформи Міністерства земельних справ Олександра Зибенка, а начальником канцелярії бюро – старшого діловода канцелярії Міністерства земельних справ Федора Дудка¹⁰. Юридично поява ЦББ була закріплена постановою РНМ УНР від 2 січня 1921 р.¹¹

Достеменно невідомо, яку роль відіграли польські урядові кола у створенні ЦББ, але однозначно можна було стверджувати, що поява цієї організації була вигідною офіційній Варшаві, оскільки відтепер остання контактувала не з невизнаним урядом, а цілком легітимною організацією українських біженців. 21 грудня 1921 р. представником

⁵ ЦДАВО України, ф. 3323, оп. 1, спр. 6, арк. 2, 23–23зв.

⁶ *Ibid.*, ф. 3324, оп. 1, спр. 12, арк. 8.

⁷ *Ibid.*, арк. 7.

⁸ *Ibid.*, ф. 3323, оп. 1, спр. 6, арк. 10зв.

⁹ *Ibid.*, ф. 3324, оп. 1, спр. 12, арк. 10.

¹⁰ *Ibid.*, арк. 10, 12, 27–28, 33.

¹¹ *Ibid.*, ф. 3323, оп. 1, спр. 5, арк. 30.

ЦББ при старостві м. Гарнова було призначено Йосипа Червінського¹², а 23 грудня 1920 р. голова РНМ УНР А. Лівіцький уповноважив головного начальника евакуації і розташування урядових установ УНР І. Паливоду співпрацювати із польською місцевою владою з метою візування паспортів та отримання відповідних посвідчень і перепусток для біженців з України¹³.

Зважаючи на відсутність власного штату та цільового фінансування, ЦББ було змушене звернутися до центральних державних установ УНР із проханням надати співробітників для роботи у бюро з обов'язковим звільненням від основної роботи. На практиці це означало, що співробітники міністерств чи відомств продовжували обіймати свою посаду і отримувати за неї заробітну плату, але мали працювати у ЦББ. Утім, державні установи були малочисельними і робочих рук їм завжди не вистачало, тому частина з них (Міністерство ісповідань, Особиста канцелярія Голови РНМ УНР, Державний контроль, Канцелярія Директорії, Державна Канцелярія) відразу відповіла відмовою¹⁴. Інша частина урядових установ УНР надала співробітників для роботи у ЦББ, зокрема від МВС у бюро працювали: Іван Карбовський, Михайло Пасіченко, Йосип Червінський, Лука Литинський¹⁵; від Міністерства фінансів – Ольга Дудрик, від Особистої канцелярії Голови РНМ УНР – Віктор Горіщенко¹⁶, від Міністерства шляхів – Конрад Біллі, від Міністерства пошт і телеграфів – Станіслав Сідлецький. Бажання працювати в ЦББ висловив і кандидат економічних наук Дмитро Гапонів-Нестеренко, який не був співробітником жодної з урядових установ і після призначення був змушений працювати без утримання¹⁷.

Основний склад бюро був затверджений наказом по ЦББ від 14 грудня 1920 р. Зокрема були призначені: М. Пасіченко – на посаду начальника довідково-статистичного відділу, І. Карбовський – господарем будинку розташування установ УНР і ЦББ (готель “Брістоль”), Д. Гапонів-Нестеренко – помічником начальника канцелярії, Й. Червінський – урядовцем для доручень і для зв'язку з польською владою, Л. Литинський – кур'єром при канцелярії ЦББ, О. Дудрик і К. Біллі –

¹² ЦДАВО України, ф. 3323, оп. 1, спр. 5, арк. 18–19.

¹³ *Ibid.*, арк. 21.

¹⁴ *Ibid.*, ф. 3324, оп. 1, спр. 12, арк. 11, 13, 15, 16, 20, 36.

¹⁵ *Ibid.*, арк. 14, 31.

¹⁶ *Ibid.*, арк. 35.

¹⁷ *Ibid.*, арк. 21.

М. Горбатюк, Центральне бюро біженців...

урядовцями канцелярії¹⁸. Завершилося формування складу ЦББ після призначення кур'єрами С. Трембицького (16 грудня 1920 р.) та В. Горішенка (24 грудня 1920 р.)¹⁹.

У другій половині грудня 1920 р., коли почала діяти Міжвідомча комісія у справі урегулювання штатів державних установ УНР, начальник ЦББ О. Зибенко зробив спробу забезпечити бюро посадами штатних співробітників. 23 грудня 1920 р. він звернувся до згаданої комісії із проханням забезпечити ЦББ “окремий штат в 12 осіб, цілком вільних від праці в інших установах”²⁰. Проте, завданням цієї комісії було скорочення штатів державних установ з метою економії державних коштів, а не створення нових посад. Тому прохання О. Зибенка задоволене не було. Забігаючи наперед, варто зауважити, що штат власних співробітників, а не відряджених від інших державних установ УНР, у ЦББ з’явився лише після 1 січня 1922 р.

Для координації дій між ЦББ та урядовими установами було запроваджено інститут зв’язкових. Так, від Особистої канцелярії Голови РНМ УНР ці функції виконував Василь Пашенко, від Державної канцелярії – Степан Додон, Державного контролю – Омелян Кіцера, Військового міністерства – хорунжий Лебедів, Міністерства фінансів – Іван Іскра, Міністерства освіти – Гнат Стадник, Міністерства преси і пропаганди – Іван Сочинський, Міністерства шляхів – Жидківський (згодом Єфросінія Коровко), Військово-похідної канцелярії Головного Отамана – поручник Помогайленко²¹. Призначення зв’язкових мало впорядкувати роботу ЦББ з урядовими установами, оскільки усі звернення міністерств та відомств до ЦББ приймалися виключно через зв’язкового. Головний начальник евакуації і розташування урядових установ УНР І. Паливода навіть заявив, що запити установ, які не призначили зв’язкових, розглядатися не будуть²².

Невдовзі було утворено першу, і найбільшу філію ЦББ. 8 грудня 1920 р., відповідно до наказу ЦББ № 3, було ліквідовано Комендатуру установ УНР в м. Ченстохові, а на її місці створено Бюро біженців з України в м. Ченстохові, що повністю підпорядковувалося ЦББ з України в Тарнові. Начальником бюро у Ченстохові було призначено

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3324, оп. 1, спр. 12, арк. 31–31зв.

¹⁹ *Ibid.*, арк. 1.

²⁰ *Ibid.*, ф. 3126, оп. 1, спр. 1, арк. 17.

²¹ *Ibid.*, ф. 3324, оп. 1, спр. 12, арк. 2, 38, 39.

²² *Ibid.*, ф. 3323, оп. 1, спр. 5, арк. 16.

Антон Стрижевського – активного українського громадського діяча, завдяки якому бюро розвинуло доволі масштабну діяльність²³. Вже за кілька днів А. Стрижевський розробив структуру бюро, про яку повідомляв у Тарнів у рапорті від 12 грудня 1921 р. Відповідно до цієї структури, загальними питаннями розміщення і організації життя урядовців мало займатися бюро біженців, при якому для вирішення конкретних завдань та організації взаємодії з усіма урядовими установами створювалася рада представників міністерств. Для “технічного керування” усіма справами при бюро мали бути створені канцелярія та кілька відділів із конкретно визначеними функціями. Загалом структура бюро уявлялася А. Стрижевському таким чином²⁴:

Під опікою бюро у Ченстохові наприкінці 1920 р. перебувало понад 2000 біженців (станом на 1 червня 1921 р. – 1300 осіб²⁵, на

²³ ЦДАВО України, ф. 3323, оп. 1, спр. 5, арк. 8.

²⁴ *Ibid.*, спр. 3, арк. 51–51зв.

²⁵ *Ibid.*, арк. 139.

М. Горбатюк, Центральне бюро біженців...

1 липня 1921 р. – 775 осіб²⁶), тому і його штат був значно більшим за штат ЦББ. Станом на кінець грудня 1920 р. у ньому працювало 33 особи, причому найбільшу кількість співробітників відрядило МВС – 18, Міністерство шляхів – 7 та Військове міністерство – 8²⁷. Ключові посади у Бюро біженців з України в Ченстохові, станом на 9 березня 1921 р. обіймали:

Начальник бюро	Стрижевський Антін (МВС)
Директор канцелярії	Осаківський Ілько (Міністерство шляхів)
Нач. юридичного відділу	Лілеїв Іван (Міністерство шляхів)
Нач. господарчого відділу	Фесенко Мефодій (Міністерство шляхів)
Нач. відділу зв'язку	Кузів Іван (МВС)
Нач. загального відділу	Літинський Михайло (МВС)
Юрисконсулт	Сороковенко Юрко (МВС)
Слідчий	Воскобойніков Олександр (Військове міністерство)
Квартирмістр	Дорожинський Михайло (МВС)
Комендант табору “Страдом”	Ліппе Олександр (Військове міністерство)
Комендант табору “Шкільний”	Галушка Микола (Міністерство шляхів) ²⁸ .

На жаль, виявити статут ЦББ або інші установчі документи, які б регулювали діяльність бюро, нам не вдалося. Судячи із подальшої діяльності організації, перед нею стояли дві основні задачі: 1) організація побуту цивільних емігрантів з України у місцях їх компактного розміщення (оренда приміщень для роботи центральних державних установ УНР, дотримання порядку у місцях праці і проживання українців, надання медичної допомоги, соціальне забезпечення, організація пунктів харчування тощо), та 2) взаємодія з місцевими органами влади Польщі з метою визначення юридичного статусу емігрантів на території Польщі (отримання дозволу на проживання та переїзд; видача документів, що посвідчують особу; облік біженців з України тощо).

Серед функцій, які виконувало ЦББ, було й отримання від місцевої польської влади дозволів на проведення українцями концертів та різного роду масових заходів. Так, для проведення 26 грудня 1920 р. концерту ЦББ просило у старости Тарнова надати зал *Kasy Oszczę-*

²⁶ ЦДАВО України, ф. 3323, оп. 1, спр. 3, арк. 136.

²⁷ *Ibid.*, арк. 27–27зв.

²⁸ *Ibid.*, ф. 3126, оп. 1, спр. 2, арк. 80.

пощі²⁹. За участі ЦББ Тарнівська філія Українського товариства Червоного хреста організувала 20 січня 1921 р. в готелі “Брістоль” лекцію професора В. Біднова³⁰. 3 березня 1921 р. Головна управа Українського товариства Блакитного хреста влаштувала в залах готелю “Брістоль” благодійний концерт з танцями³¹. 8 лютого 1921 р. Жіноча спілка при Українському товаристві Блакитного хреста за допомогою ЦББ влаштувала “вечірку-кабаре” у приміщенні кав’ярні Кірша на користь хворих і поранених вояків Армії УНР, чистий прибуток від проведення якої становив 14 344 польські марки (загальний прибуток – 25 952, видатки – 11 608)³². 5 жовтня 1921 р. відбулося прилюдне відзначення роковин смерті Гетьмана І. Мазепи, організоване Радою Кирило-Мефодіївського братства. У програмі заходів було вечірне церковне богослужіння, ранкова літургія і панахида “та вечір-академія”³³.

ЦББ забезпечувало отримання емігрантами з України усіх необхідних дозволів на проживання на території Польщі. Зокрема, при посередництві ЦББ у Тарнівському старостві можна було отримати дозвіл на право перебування і пересування у межах усієї Польщі, а у Ліквідаційній комісії – дозвіл на право побуту в Тарнові³⁴. ЦББ також здійснювало видачу емігрантам документів, що посвідчували особу взамін втрачених чи викрадених³⁵.

ЦББ на вимогу польської влади мало регулювати та обмежувати пересування біженців з України в межах Польщі. Наприклад, військові і цивільні біженці із Ченстохови могли приїхати у Тарнів лише після виклику, зробленого через ЦББ³⁶. Процедура таких пересувань була приблизно такою: 1) державна установа УНР робила запит у ЦББ, 2) ЦББ зверталось до польських місцевих органів влади з проханням надати дозвіл на перебування у Тарнові; 3) в разі отримання дозволу, ЦББ повідомляло про це у відповідну установу; 4) тільки після цього можна було здійснити поїздку в Тарнів.

Також обов’язком ЦББ було примусове виселення із Тарнова до Ченстохови тих українців, які не мали дозволу на проживання. Так,

²⁹ ЦДАВО України, ф. 3323, оп. 1, спр. 11, арк. 18.

³⁰ *Ibid.*, арк. 42.

³¹ *Ibid.*, арк. 175.

³² *Ibid.*, арк. 88–89.

³³ *Ibid.*, спр. 9, арк. 18.

³⁴ *Ibid.*, спр. 11, арк. 28.

³⁵ *Ibid.*, арк. 26–29, 36, 43, 52.

³⁶ *Ibid.*, спр. 5, арк. 34; спр. 3, арк. 12.

М. Горбатюк, Центральне бюро біженців...

наприклад, 9 квітня 1921 р. МВС звернулося до ЦББ із проханням вжити необхідних заходів перед польською владою щодо примусового виселення із Тарнова співробітника згаданого міністерства Володимира Желіхівського³⁷.

Ситуація із легалізацією українців на терені Польщі ще більше ускладнилась після ліквідації 17 травня 1921 р. Тарновської експозитури Довудства генерального військового округу у Кракові. Згадана організація надавала т. з. “політичні візи” українцям-емігрантам, на підставі яких останні брались на облік у польських місцевих органах влади. Після припинення діяльності експозитури іншого органу із такими ж функціями створено не було, і начальник ЦББ О. Зибенко 30 травня 1921 р. запропонував головному начальнику евакуації і розташування установ УНР В. Гиненку-Савійському поклопотатися перед урядом Польщі, щоб відтепер українські паспорти візувалися староствами без попереднього отримання “політичної візи”, і щоб отримані візи давали українцям такі ж права, що й іншим іноземцям, у т. ч. право виїзду за кордони Польщі³⁸.

Певні труднощі довелося долати ЦББ і у справі розселення українців-емігрантів на території Польщі, у першу чергу в Східній Галичині і Волині. Відповідно до розпорядження польського МВС від 8 липня 1921 р., усім емігрантам з Великої України було заборонено проживати у Тернопільському, Станіславському і Львівському воєводствах, Острожському, Дубенському, Кременецькому та інших повітах³⁹. 16 липня 1921 р. ЦББ порушило перед польським МВС питання про скасування обмежень на проживання емігрантів з України у Східних Кресах. У відповідь польське МВС писало, що відмінити дію обіжника від 8 червня 1921 р. неможливо, але колишнім урядовцям УНР може бути дозволено проживати на території Волині і Галичини за умови надання списків охочих⁴⁰.

Починаючи з кінця листопада 1921 р. при посередництві ЦББ велика кількість емігрантів у Тарнові і Ченстохові отримала від польської місцевої влади картки ідентичності (*karta identityczności*), які забезпечували право вільного перебування на території Польщі. Як свідчать архівні документи, звернення з проханням про видачу такої

³⁷ ЦДАВО України, ф. 3323, оп. 1, спр. 11, арк. 100.

³⁸ *Ibid.*, спр. 15, арк. 7–7зв.

³⁹ *Ibid.*, спр. 14, арк. 12.

⁴⁰ *Ibid.*, спр. 13, арк. 19.

картки поступали у ЦББ до кінця 1922 р. включно. Зокрема збереглися звернення таких відомих українських державних і військових діячів, як І. Огієнко, В. Сальський, А. Маршинський, Г. Домбровський, П. Пилипчук, А. Стрижевський, І. Кабачків, Х. Лебедь-Юрчик, М. Крижанівський та ін.⁴¹

Практично усе політичне і громадське життя українців у Тарнові у той період було пов'язане із готелем “Брістоль”. Українська влада обрала його місцем перебування урядових структур УНР під час тимчасового перебування у Польщі у серпні 1920 р. Він же став місцем роботи для міністерств і відомств УНР після вимушеного залишення території України у жовтні 1920 р. Діяльність ЦББ у Тарнові була тісно пов'язана із готелем “Брістоль” – бюро працювало в одній із кімнат готелю, мало орендувати інші кімнати і розподіляти їх між урядовими установами УНР, а також слідкувати за дотриманням у них порядку. Серед документів фонду 3323 ЦДАВО України є низка прохань міністерств і відомств УНР про виділення приміщень⁴², надання додаткових меблів (столів)⁴³, обмін більшої кімнати на меншу (у зв'язку із неможливістю платити оренду)⁴⁴ тощо.

Тривалий час ЦББ не вдавалося забезпечити достатній рівень підтримання порядку в готелі “Брістоль”. Основною проблемою були нерегламентовані “нічліжки” у “Брістоли” посадових осіб, які прибували до Тарнова у службових справах. Ці особи часто не могли завершити їх за один день і, не маючи коштів на оренду житла, ночували у “Брістоли” прямо на робочих столах, порушуючи правила проживання у готелі і приносячи часом непоправну матеріальну шкоду⁴⁵.

Недбале ставлення деяких українців до майна готелю викликало невдоволення у його власника, інженера (suwilyn inżynier budowy) Януша Рипушинського. Так, 3 січня 1921 р. Я. Рипушинський у листі до головного начальника евакуації і розташування урядових установ УНР І. Паливоди просив не готувати їжу та не користуватися самоварами у кімнатах і залах, “використовувати клозети у культурний спосіб”. У разі, коли ці зауваження не будуть усунені, власник готелю погрожував терміновим виселенням постояльців⁴⁶. Очевидно, що це

⁴¹ ЦДАВО України, ф. 3323, оп. 1, спр. 15, арк. 65, 69, 84, 141, 147, 162, 183, 206, 210.

⁴² *Ibid.*, спр. 11, арк. 19, 21.

⁴³ *Ibid.*, арк. 64.

⁴⁴ *Ibid.*, арк. 73.

⁴⁵ *Ibid.*, арк. 39, 43, 48–48зв.

⁴⁶ *Ibid.*, арк. 67–68зв.

М. Горбатюк, Центральне бюро біженців...

звернення не принесло очікуваних результатів, оскільки 27 січня 1921 р. Я. Рипушинський надіслав начальнику ЦББ черговий лист, в якому повідомляв про всі проблеми, з якими зіткнулась обслуга готелю. Зокрема, Я. Рипушинський писав, що він не проти того, щоб у готелі поряд з урядовою працею влаштувалися концерти і танці, але був категорично проти того, щоб зали використовувалися як спальні (в той спосіб, що зсувалися до купи столи і на них спали люди в одязі і брудних чоботях), щоб постояльці милися в коридорах, що призводило до заливання підлоги водою, псування підлоги і меблів та невинуватого використання води⁴⁷.

Головний начальник евакуації і розташування установ УНР І. Паливода оперативно відреагував на звернення власника готелю. Зокрема, візування В. Паливодою отриманого листа свідчить про його звернення до міністра внутрішніх справ із проханням повністю заборонити ночівлю сторонніх осіб у готелі “Брістоль”, розпорядження завідувачому господарством про заборону “миття на коридорах” та рекомендації керуючому справами Директорії про необхідність “звернути увагу на непорядки на кухні, які загрожують нам виселенням”⁴⁸.

Незважаючи на зростання активності І. Паливоди, уряду УНР стало зрозуміло, що діючий головний начальник евакуації та ЦББ не в змозі забезпечити порядок у готелі “Брістоль”. 31 січня 1921 р. міністр внутрішніх справ О. Саліковський писав головному начальнику евакуації та розташування установ УНР І. Паливоді про те, що з метою упорядкування внутрішнього життя у місці розташування урядових установ УНР, “виходячи з загальної компетенції Міністерства внутрішніх справ, останнє мусить перебрати всі адміністраційні функції щодо внутрішнього розпорядку в місці розташування Установ УНР, а саме: а) справи варті; б) справи дозволу на ночліг у партері “Брістоль” і на перебування у Тарнові; в) справи дозволу на різні зібрання; г) справи цензури оголошень та іншого роду повідомлень, що вивішуються до загального відома, та д) інші справи адміністраційного характеру, що виникатимуть під час нашого перебування на чужині”⁴⁹. Фактично, ця заява слугувала сигналом про необхідність заміни головного начальника евакуації і розташування установ УНР та перепідпорядкування ЦББ безпосередньо МВС УНР.

⁴⁷ ЦДАВО України, ф. 3323, оп. 1, спр. 11, арк. 61–61зв.

⁴⁸ *Ibid.*, спр. 9, арк. 26.

⁴⁹ *Ibid.*, ф. 3324, оп. 1, спр. 5, арк. 44.

4 лютого 1921 р. рішенням РНМ УНР І. Паливоду було увільнено від виконання обов'язків головного начальника евакуації і розташування урядових установ УНР за власним бажанням, а питання про призначення нового начальника перенесено на наступне засідання⁵⁰. Рішенням РНМ УНР від 6 лютого 1921 р. усі питання, що стосувалися евакуації і розташування урядових установ, були передані у відання Міністерства внутрішніх справ УНР⁵¹. 11 лютого 1921 р. міністр внутрішніх справ УНР О. Саліковський головним начальником евакуації і розташування державних установ УНР призначив свого заступника П. Дмитріїва⁵², а згодом (наприкінці лютого – на початку березня 1921 р.) іншого заступника – В. Гиненка-Савійського⁵³.

Одним із першочергових завдань нового головного начальника евакуації і розташування урядових установ УНР було продовження оренди приміщень, зайнятих урядовими установами УНР у готелі “Брістоль”. Так, 8 березня 1921 р. на засіданні РНМ УНР Міністерству фінансів УНР було доручено виплатити необхідні кошти за найняті помешкання⁵⁴. Нотаріальну угоду про оренду приміщень у “Брістолі” було укладено 19 березня 1921 р. між В. Гиненко-Савійським і власником готелю Я. Рипушинським⁵⁵. Після її підписання документально засвідчених конфліктів між власником готелю і урядовими установами УНР більше не було.

У подальшому ЦББ вдалося усунути й низку інших проблем, що викликали негативне сприйняття ДЦ УНР та призводили до погіршення відносин із власником готелю. На початку жовтня 1921 р., хоч із запізненням, ЦББ запровадило пропускну систему у приміщення “Брістоль”, де працювали урядові установи. Тоді ж було укладено перелік усіх співробітників міністерств і відомств УНР, і кожному з них видано посвідчення на право входу в готель⁵⁶. ЦББ також вирішило проблему із нерегламентованими нічлігами у “Брістолі” шляхом організації у Гарнові Біженецького нічліжного дому. На жаль, нам не вдалося встановити, коли він був організований і де знахо-

⁵⁰ ЦДАВО України, ф. 3324, оп. 1, спр. 12, арк. 53.

⁵¹ *Ibid.*, спр. 5, арк. 51.

⁵² *Ibid.*, арк. 56.

⁵³ *Ibid.*, арк. 54.

⁵⁴ *Ibid.*, арк. 54.

⁵⁵ *Ibid.*, арк. 59–60зв.

⁵⁶ *Ibid.*, ф. 3323, оп. 1, спр. 9, арк. 19–19зв.

М. Горбатюк, Центральне бюро біженців...

дився, але цей дім згадується у листуванні співробітників ЦББ у другій половині липня 1921 р.⁵⁷

Утримання досить великої кількості співробітників центральних державних установ УНР у Польщі було для еміграційної влади УНР непосильною ношею, тому вона підтримувала намагання емігрантів знайти роботу на території Польщі. Важливу роль у пошуку місця праці для біженців відіграло ЦББ, яке акумулювало різну інформацію про можливість працевлаштування, надавало її всім охочим, співпрацювало у цьому напрямі із Міністерством праці УНР та Бюро праці. Так, 24 червня 1921 р. Міністерство праці УНР надіслало ЦББ для використання у роботі інформацію про становище на ринку праці у Чехословаччині, Німеччині, Болгарії і Польщі⁵⁸.

11 червня 1921 р. Бюро праці, яке здійснювало дослідження ринку праці у різних частинах Польщі, повідомляло ЦББ, що на Волині біженці з України можуть отримати роботу у районних кооперативах Рівного, Кременця, Луцька і Дубно (інструктори по кооперації, бухгалтери); у початкових, вищих початкових та середніх школах Луцька (вчителі); у сільськогосподарському товаристві “Кучкарівка” у Луцьку (землеміри і “рисовники”) тощо⁵⁹.

Інформація про можливість працевлаштування для емігрантів з України надходила у ЦББ як від приватних осіб, так і від різних організацій, зокрема від інженера Г. Панченка (“Спілка акційна дровяного промислу і гандлю”)⁶⁰, голови Кременецької Просвіти С. Бачинського⁶¹, Луцької повітової Просвіти⁶² тощо.

З часом, в умовах поступового збільшення кількості емігрантів з України та території Польщі, виникла потреба у створенні нових відділень ЦББ. Зважаючи на те, що біженці з Великої України осідали переважно в Галичині і на Волині, саме на цій території і було б найбільш закономірним виникнення нових філій ЦББ. Але варто пам’ятати, що у Польщі діяла заборона для українців селитися у Східних Кресах. З іншого боку, з відома польських державних і військових структур на кордоні з Україною продовжували діяти

⁵⁷ ЦДАВО України, ф. 3323, оп. 1, спр. 8, арк. 77.

⁵⁸ *Ibid.*, арк. 60–60зв.

⁵⁹ *Ibid.*, спр. 9, арк. 4–4зв.

⁶⁰ *Ibid.*, спр. 11, арк. 46.

⁶¹ *Ibid.*, ф. 3324, оп. 1, спр. 5, арк. 77–77зв.

⁶² *Ibid.*, арк. 78–78зв.

уенерівські прикордонні пункти, через які з України прибували не тільки цивільні біженці, а й утікачі від мобілізації до більшовицької Червоної армії, які виявляли бажання служити в Армії УНР. Польська влада була змушена лавірувати між небажанням дозволити українцям з-за Збруча селитися у Галичині і Волині та необхідністю виконання взятих на себе зобов'язань по підтримці Армії УНР. Консенсусом стала пропозиція польської сторони, висловлена на початку березня 1921 р., надати українським прикордонним пунктам статус філій ЦББ, що легалізувало б їх роботу на території Польщі⁶³. Варто зауважити, що вже в березні 1921 р. у листуванні МВС УНР згадується про потребу створення місцевих бюро біженців (як філій ЦББ) у Рівному і Тернополі⁶⁴.

Додатковим стимулом для організації нових філій ЦББ у прикордонній зоні була необхідність захисту втікачів з України від їх примусового повернення назад в УСРР. Були навіть випадки прямої передачі біженців поляками у руки більшовиків та їх подальші розстріли. При цьому місцева польська влада намагалася виселити навіть емігрантів, з належним чином оформленими документами. Так, наприклад, 12 травня 1921 р. місцева влада зібрала усіх емігрантів з України, що мешкали в Гусятині і навколишніх селах, і намагалася відправити їх у Радянську Україну. Уникнути цього вдалося лише завдяки втручання члена Ради Республіки УНР, який опинився там випадково⁶⁵. Українська сторона при посередництві Г. Юзефського намагалася добитися від польського уряду недопущення таких випадків, а наявність спеціальних українських недержавних установ мали цьому сприяти.

Закон УНР “Про відкриття місцевих філій Бюро біженців з України” було прийнято 10 червня 1921 р. Відповідно до нього, з метою реєстрації біженців, захисту їх інтересів та врегулювання взаємовідносин із польською владою, головний начальник евакуації і розташування установ УНР отримав право у порозумінні з Міністерством фінансів УНР та Державним контролем УНР відкривати нові філії ЦББ у місцях скупчення біженців з України, приймати та звільняти їх співробітників. В адміністративному плані місцеві філії підпорядковувалися ЦББ і мали фінансуватися із державного бюджету⁶⁶.

⁶³ ЦДАВО України, ф. 3323, оп. 1, спр. 14, арк. 3.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Ibid.*, спр. 13, арк. 5.

⁶⁶ *Ibid.*, арк. 24.

М. Горбатюк, Центральне бюро біженців...

Знаючи про складнощі у відносинах із місцевою польською владою, начальник ЦББ намагався підготувати ґрунт для відкриття нових філій ЦББ. 16 червня 1921 р. він писав головному начальнику евакуації і розташування установ УНР: “В силу того, що місцева польська влада, не маючи відповідних вказівок від уряду, може поставитися негативно до утворення філій, потрібно клопотати в Варшаві, щоб на місцях були дані вказівки рахуватися з Центральним бюро біженців з України, як з цілком правними органами”⁶⁷. Тут же вказувалося на основні функції ЦББ та його філій: 1) реєстрація і облік біженців з України; 2) врегулювання правового статусу біженців; 3) захист їх інтересів; 4) допомога у розташуванні та ін.⁶⁸. Як свідчать архівні документи, 16 червня 1921 р. уряд УНР повідомив МВС Польщі про заплановане відкриття двох філій ЦББ у Гусятині і Тернополі⁶⁹.

Перша з цих філій була створена у м. Тернополі. 13 червня 1921 р. загальні збори Запомогової секції Українського горожанського комітету для підмоги емігрантам з України у Тернополі, обговоривши становище українських емігрантів у місті, ухвалили рішення про створення Тернопільської філії ЦББ та обрали її головою армійського прифронтового цивільного комісара при Армії УНР Федора Сумневича⁷⁰.

Філія ЦББ у Гусятині виникла дещо пізніше. На жаль, точної дати її створення відшукати не вдалося, але з упевненістю можна стверджувати, що це сталося до 16 липня 1921 р., оскільки цим днем датується призначення Романа Сідлецького, керівника УЧХ у Тернополі, в. о. начальника філії ЦББ у Гусятині⁷¹.

Із листування, яке велося між новопризначеними начальниками філій (у першу чергу Ф. Сумневичем) та керівництвом ЦББ у Тарнові, можна сформулювати уявлення про діяльність філій, проблеми у їх роботі та взаємовідносини із ЦББ та місцевою польською владою. Кожна філія мала власну печатку і штамп, на якій містилася назва організації українською і польською мовами⁷².

Отже, Центральне бюро біженців з України у м. Тарнові було складовою системи організаційного оформлення політичної еміграції

⁶⁷ ЦДАВО України, ф. 3323, оп. 1, спр. 14, арк. 6.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ibid.*, арк. 19.

⁷⁰ *Ibid.*, арк. 7–8.

⁷¹ *Ibid.*, арк. 14.

⁷² *Ibid.*, арк. 19–19зв.

УНР у Польщі. Діяльність бюро була спрямована на організацію побуту цивільних емігрантів та оформлення їх юридичного статусу в Польщі, і включала в себе оренду приміщень для роботи центральних державних установ УНР, забезпечення порядку у місцях праці і проживання українців, організацію надання медичної допомоги, соціального забезпечення, організацію пунктів харчування, влаштування дозвілля, отримання дозволу на проживання та переїзд, видачу документів, що посвідчують особу, облік біженців з України тощо. Поява філій організації дозволила розширити географію діяльності бюро та збільшити кількість біженців, яким було надано посильну допомогу. Впродовж усього часу свого існування бюро стояло на сторожі захисту інтересів українських емігрантів та сприяло їх єднанню у Польщі.